

Примітки

1. *Введенский Р.М.* Соляное дело России в XVIII – первой половине XIX в. / Р.М. Введенский. – М.: МПГУ, 1986.
2. *Записка о содержании старых письменных актов Новороссийского края // Записки Одесского общества истории и древностей.* – Одесса, 1848. – Т.2. – С. 739–790.
3. *Кухар-Онышко Н.* Муж чести и добра / Н. Кухар-Онышко // *Летопись Причерноморья.* – Херсон, 1999. – №1. – С. 49.
4. *Милуков П.Н.* Государственное хозяйство России в первой четверти XVIII столетия и реформа Петра Великого / П.Н. Милуков – М.: Тип. М.М.Стасюлевича, 1905. – 696 с.
5. *Мурзакевич Н.* Описание городов и уездов Азовской губернии / Н. Мурзакевич // *Записки Одесского общества истории и древностей.* – Одесса, 1853. – Т.3. – С.289–305.
6. *Паллас П.* Краткое физическое и топографическое описание Таврической области / П. Паллас – СПб.: Императорская типография, 1795. – 73 с.
7. *Російський державний архів давніх актів.* – Ф.16. – Оп.1. – Спр.588. – Ч.5. – Арк.120–121.
8. *Скальковский А.А.* Соляная промышленность в Новороссийском крае (1715–1847) / А.А. Скальковский // *Журнал министерства внутренних дел.* – 1849. – Ч.25. – Кн.2. – С.62–104.
9. *Курнаков Н.С., Кузнецов В.Г., Дзенс-Литовский А.И., Равич М.И.* Соляные озера Крыма / Н.С.Курнаков, В.Г.Кузнецов, А.И.Дзенс-Литовский, М.И. Равич – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1936. – 278 с.
10. *Тимошевский Г. И.* Духовное и гражданское самоуправление / Г. И. Тимошевский – Мариуполь и его окрестности: отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии. – Мариуполь: Изд. Д.А.Хараджаева, 1892. – С. 94–138.
11. *ЦДІАУК.* – Ф.1576. – Спр.7. – 36 арк.
12. *ЦДІАУК.* – Ф.1576. – Спр.8. – 23 арк.

До історії благодійництва приватних підприємців України в умовах непу

Юрій Волосник

В останні десятиріччя суттєво зріс науковий інтерес до проблем вітчизняного благодійництва та меценатства, але, на жаль, благодійництво нової буржуазії в роки непу все ще перебуває поза увагою вітчизняних дослідників [1, 2, 3]. Між тим, без вивчення цієї проблеми наші уявлення про добу непу та діяльність приватних підприємців будуть не повними.

Мета повідомлення-висвітлення благодійницької діяльності представників підприємницької верстви України в роки непу.

Хронологічні рамки – 1921-1928 рр., тобто період здійснення непу.

Джерельну базу становлять наступні групи документів: періодична преса, опубліковані збірники документів та неопубліковані (архівні) джерела.

Слід зазначити, що в роки непу розвиток підприємництва відбувався, м'яко кажучи, у не надто сприятливому середовищі. Знищення в роки воєнного комунізму інституту приватної власності та наполегливі намагання радянської держави ліквідувати приватне підприємництво призвели до багатьох негативних наслідків, що проявилися вже в добу непу. До їх числа слід віднести депрофесіоналізацію підприємницького корпусу, майже повне зникнення приватнопідприємницьких етичних традицій, різке посилення стяжательських та гедоністичних мотивів приватнопідприємницької діяльності, намагання отримати максимальний прибуток у будь-який спосіб. Гроші, що їх наживали підприємці, часто-густо використовувались на задоволення власних гедоністичних потреб, а не в якості інвестицій у виробництво.

Ситуація суттєво погіршувалась тією обставиною, що радянська держава, керуючись виключно класовими засадами, фактично перетворила непманів на громадян другого гатунку, піддаючи їх соціальній та політичній дискримінації. Виступаючи на XIII з'їзді РКП(б) (травень 1924 р.) один із керівних діячів більшовицької партії Г. Зінов'єв характеризував нову буржуазію як "... новий вид туркестанської лихоманки. Ми її скинули з п'ятого поверху, але вона знову піднялася на ноги. Це в нас своєрідний клас" [4, с. 106]. Свій

внесок у формування негативного іміджу нової буржуазії зробила періодична преса, що всіляко нагнітала та культивувала анти-непманські та антиринкові настрої у суспільстві.

За таких обставин функціонування було важко сподіватися на те, що представники підприємницьких кіл будуть дотримуватися норм чинного радянського законодавства, не намагаючись обійти їх, у будь-який спосіб ухиляючись від їх виконання.

Ось як зарубіжні економісти характеризували умови діяльності непманів. "Свавілля і безправ'я паралізують підприємливість приватного підприємця, – писав (у 1929 р.) А. Югов. – Сьогодні приватному промисловцю здають в оренду підприємство або дозволяють торгівлю, а завтра зважаючи нового зигзагу політики його розоряють і засилають до Полярного кола. Сьогодні дозволяють товариства взаємного кредиту, а завтра причепившись до незначного порушення формальних норм, їх закривають. Особливим декретом демуніципалізують нерентабельні будинки, а через кілька років, після того, як приватні власники призвели будинку в порядок. їх знову забирають, так як вони знову стали рентабельними.

Шахтинський процес наочно показав, що іноземний концесіонер не може працювати в країні, де немає елементарних гарантій права, немає незалежного суду і політичних свобод" [3, с. 301]. Відомий економіст-емігрант І. Кон (1926 р.) так характеризував умови, в яких у СРСР працював приватний підприємець: "... умовах, коли спеціально проти частого капіталу як конкурента держави на економічному терені спрямовується цілий арсенал засобів - від тяжких податків і зборів до відмови в кредиті, у відпусці товарів, перевезення вантажів, тоді на роботу в якості приватних торговців і промисловців можуть йти здавалося б, тільки особливо авантюристичні елементи, причому нажившись, тут же нажите багатство і промотувати, бо збирати його на предмет конфіскації тим або іншим порядком - безглуздо. І судити по тому, як працює цей радянський непман, про те як би працювала приватна ініціатива в умовах правової держави і громадянської свободи, немає ніякої можливості.

Я повинен, втім сказати, - продовжував автор, - що то, як цей радянський непман зараз працює при цих неймовірно важких умовах, – це робить йому, швидше, честь, ніж його порочить" [5, с. 99-100].

Слід зазначити, що в процесі революційних потрясінь 1917–1921 р.р. радянська влада перебрала на себе вирішення всіх соціальних проблем, фактично унеможлививши будь-яку

приватну ініціативу в сфері благодійництва [1, с. 147]. Проте в умовах жорстокої соціально-економічної кризи і голоду на початку непу в країні радянські органи часто-густо й самі були змушені звертатися до новоявлених підприємців-непманів за допомогою для голодуючих. Завдяки цьому непмани мали змогу здійснювати (частково змушено) і за таких несприятливих умов вже традиційну для вітчизняних підприємців благодійницьку діяльність. Підприємці збирали гроші на користь жертв голоду серед представників ділових кіл, діставали продукти харчування, приймали тимчасово у власні родини на утримання дітей (звісно, після ухвалення відповідних рішень місцевими органами влади та управління), патрунували лікарні та заклади соціального забезпечення, переказували пожертвовані кошти на рахунки державних дитячих установ тощо. Про факти благодійницької діяльності непманів публікувалось у підконтрольній владі періодичній пресі. Так, у Юзівці (Сталіно) приватні підприємці погодилися відкрити та утримувати на власні кошти дитячий будинок на 400 осіб [6]. В Одесі у 1921 р. представниками ділових кіл за короткий термін було зібрано понад 1,5 млрд. крб. на користь голодуючих (грошовими знаками зразка 1921 р.) [7]. Крім того, окремі заможні підприємці із власної ініціативи жертвували голодуючим борошно [8]. За рішенням (1922 р.) Одеського соцвиху (відділу виконкому), в Одесі голодуючих дітей тимчасово влаштували в сім'ї заможних громадян [8].

Благодійницька діяльність підприємців не припинялась і після того, як були подолані наслідки голоду 1921-1922 р.р. Підприємці охоче відгукалися на заклики влади і допомагали нормальному функціонуванню лікарень і благодійницьких установ. В м. Штепівці Сумського округу восени 1923 р. місцеві підприємці були залучені до справи патрунування місцевої лікарні. За повідомленням джерела, на зборах, куди були запрошені підприємці, панувала доброзичлива атмосфера, серед непманів домінували настрої співчутливого відношення щодо продовольчої допомоги місцевому лікувальному закладу. В найкоротший термін непманами містечка було зібрано 140 пудів (понад 2,24 тони) жита. А ще одним приватним власником млина на цю справу було пожертвовано понад 50 пудів (тобто 800 кг) пшениці [9].

Гадяцьке приватне ТВК (товариство взаємного кредиту) в роки непу систематично надавало грошові суми для пожертвувань благодійним закладам міста [10]. Приватні підприємці Херсона

(1928 р.), за згодою з місцевим відділом народної освіти, брали на утримання та для трудового виховання дітей, що перебували на обліку цього органу. Серед громадян зустрічаються імена П. Махліна, О. Підкладневої, І. Шмідта, П. Єрмілова, М. Нікітіна та ін. [11]. Раніше (у 1923 р.) приватні крамарі Херсона також ухвалили рішення добровільно зібрати між собою 500 млрд. крб. (зразка 1923 р.) для пожертвувань на ремонт місцевих «Червоних Казарм» [12].

Наведені факти (хоча й нечисленні) свідчать, що й у роки непу приватні підприємці намагалися не залишатися осторонь від традиційної для вітчизняного підприємництва благодійницької діяльності, хоча їхніх фінансових можливостей для такої підтримки було недостатньо. Загальні умови (політичні, ідеологічні, економічні) не сприяли більш масштабній благодійницькій діяльності непманів, але це був їх певний внесок для покращення життєвої ситуації знедолених, особливо дітей.

Примітки

1. *Пиріг О.* Підприємництво в Україні: від витоків до сьогодення / О. Пиріг, Д. Черняк. – К., 2011.
2. *Сушко О.О.* Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні в період непу (1921-1928 р.р.). Історико-теоретичний аспект / О.О. Сушко – К., 2003.
3. *Югов А.* Народное хозяйство Советской России и его проблемы / А. Югов // НЭП. Взгляд со стороны – М., 1991.
4. *Тринадцатый съезд РКП(б): стенографический отчет.* 23-31 мая 1924 г. – М., 1924.
5. *Кон И.* Опыт советской национализации / И. Кон // НЭП: взгляд со стороны – М., 1991.
6. *Центральний державний архів громадських об'єднань України* (ЦДАГО України). – Ф. 32. – Оп. 1. – Спр. 1069. – Арк. 28, 33-35.
7. *За серп* и молот: Вечерняя стенгазета Екатеринославского отделения РАТАУ. – 1921. – 31 авг.
8. *Известия* Одесского губисполкома и губкома КП(б)У. – 1922. – 3 января.
9. *Державний архів Харківської області* (ДАХО) – Ф.-П. 1. – Оп. 1. – Спр. зб. 963, – Арк 26.

- 10 *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України* (ЦДАВО України). – Ф. 30. – Оп. 1. – Спр. 4241. – Арк. 413зв.
11. *Держархів Херсонської обл.* Ф.Р. – 440. – Оп. 2. – Арк. 18,23,25.
12. *Херсонский коммунар.* – 1923. – 31 авг. – №198(467).